

had ugyan már elvonult, de csak a pusztulás maradt utánuk. A falu népe nem ismert rá lakóhelyére, ahol csak a felégetett falu romjait látták, élő embert, s jószágot nem találtak, lekaszabolt, megkínzott holttestek feküdtek szerteszét. Szülők, nagyszülők siratták gyermekeiket, unokáikat, asszonyok a férjeiket, testvérek a testvéreiket. Így találtak rá a vártól nem messze a három fiú és a megtalált leány vérbe-fagyott holtstereire is. A fiúk édesanyja a két árván maradt menyasszonnyal könnyek között, fájo szívvel temették el szerteszét, s sűrű könnyhullatással siratták meg őket.

...Majd sírt ásának a gyászos helyen.

A tiszta hűség vértanúinak,

Hogy akik egymástért vértettek el,

Egymás porában nyugodjanak.

És még sokáig a gyászoló szüle,

– Karon vezetvén a két bús leány –

Kijárt a kedves sírhalomhoz...

Meg-meg siratván a zöld hant felett,

a három nő a mátkát, s gyermekeit.

...

Hol a nép elhunyt kedvesit

Nyugodni – később földbe tette:

Kőrösnél az ő temető Sirató nevét innen vette.”

A rabló hordák rettenetes pusztításának emlékét azonban nemcsak a népi emlékezet őrizte meg – írja Galántai Fekete Béla, Nagykőrös múltjának kutatója –, hanem a régészeti emlékeket őrző tatárjárás-kori temető is, az úgynevezett *Sirató-domb* a város nyugati szélén. A tűz és a dúlás martaléka lett az 1101-ben épült templom is. Deák József *Adatok a nagykőrösi református templom történetéhez* című munkájában említi, hogy amikor a templom bejáratát egy későbbi templombővítés során megbolygatták, a lépcső alól több, szám szerint tizenkét harcos maradványa került elő, akiknek fegyverzete kétségtelemné tette, hogy a tatárjárás idején, valószínűleg a templom védelmében estek el. A férfinép a faluból eltűnt és legalább egy évtized kellett, hogy a gyermek fiúcskákból legények serdüljenek. De az akkori rövid életkor és a pusztítást követő megterhelő, hajlékteremtő robot a teljes kihalás lehetőségét is magában hordozta, mint ahogy történt számos szomszédos kistelepüléssel a környékben. Nagykőrös azonban fönixmadárnak bizonyult és mintegy 127 év múlva már a település városi rangra emelkedett.

A Sirató-dombot ma már csak az emlékezet őrzi. A várost elérő vasút 1847-ben utat kért magának, és a dombot elhordták. Elhordták, hogy feltöltsék az állomásépület mocsaras helyét. De hordták a homokot a városi építkezésekhez is, és vált az egykori kőrösiek hamva Kőműves Kelemen-i összetartó habarcsá. Dr. Balanyi Béla múzeumigazgató kutatta a domb maradványait, s a végső elhordás előtt javasolta, hogy állítsanak emléket a tatárdúlás áldozatainak. Ez azonban máig nem történt meg, s Nagykőrösön csak egy rövid utca viseli a Sirató-domb nevét a Tabánban. A menedéket nyújtó jázig-vár is már csak a föld alatt megbúvó régészeti emlék csupán, hivatalosan még nem ásta meg senki. A mocsarat lecsapolták, a föld szorgos népe bozótot irtott és földet egyengetett, ma már a földvár helyén kalászkokat ringat a szél. Aki arra jár, manapság is sok cserepet talál, melyekből jó néhány a nagykőrösi helytörténeti múzeumban is megtalálható. Így üzen a múlt a korai századokból, hogy itt valamikor emberek éltek.

Kissné Tóth Gabriella

Bátyai folklór elemek Arany Jánosnál

Azok a nyilván nagyszalontai folklórelemek, amelyek Arany költészetében megjelentek, részei voltak az egyetemes magyar folklórnak. Néprajzi gyűjtéseim során nem egyszer találkoztam velük Bátya XX. század végén is élő népköltészetében. Ezekből mutatok be néhányat.

Illemszabály

A *szegény jobbágy (Életkép a múltból)* című versében a hintó bakján ülő „dölyfös úri kocsis” találkozván a rossz kétökrös szekérével a vármegye robotját keservesen végző jobbággal, gúnyos megjegyzéseket tesz rá. De ez nem elég, hanem elköveti a „paraszti KRESZ” legsúlyosabb megsértését is: „Nyakába sújt a két szegény sörének”. Bátyai lótarató gazdák általános véleménye volt, hogy nem csak nem illet, de nem is volt szabad a kocsijuk mellett elhaladó másik szekér igavonóit még meglegyinteni

sem ostorukkal. Ha ilyesmi történt, az a „parasztelet rendjének”, az iratlan paraszti illemszabályoknak a semmibe vételét jelentette, s az efféle esetet mindig veszekedés, sirig tartó harag követte.

Csúfnév

A kifejezetten népnevelő célból született *A bajusz* című költeményének főhősét *Kopaszszájú Szűcs György bátyjának* titulálják az egész faluban. Szörtelessége, bajusztalansága miatt az egész faluban csúfolták, s emiatt nem lehetett tanácsbéli sem. A XIX. században bizony elengedhetetlen követelménye volt a férfidivatnak a bajuszviselet. Gondoljunk csak pusztán e kor nagy költőinek arcképére. Berzsenyi, Vörösmarty, s maga Arany is micsoda pompás bajuszt viseltek. Természetesen Bátya férfitársadalma sem vonhatta ki magát e régi, szinte kötelező divatdiktátum alól. Még a helybeli XIX. század végi és XX. század eleji fényképekről is nagybajszú fiatal és öreg férfiak néznek ránk. Fekete Marián bácsinak például még az 1950-es években is szinte a válláig ért gyönyörű dús fehér bajsza.

Élt azonban itt az 1900-as évek elején egy ember, akinek sajnálatos genetikai okokból felnőtt korában sem kellett borotválkoznia. Kopaszszájú volt ő is, mint Arany hőse. Rá is járt szegényre a rúd. Még a kamaszgyerekek is azzal csúfolták, ha meglátták, hogy bajuszpödrő mozdulatot tettek az orruk alatt. No, aztán futottak is előle, mert nem lett volna tanácsos a földühödött ember keze közé kerülni. Hát ő sem kerülhetett el a csúfnévet, s meg is kapta. *Püspök* – így hívták. A Püspök tehát az itteni kopaszszájú ember *titulája* volt. És ezt a predikátumot még a leszármazottairól sem lehetett később levakarni.

Szólás

A Toldi első éneke bemutatja, hogy Nagyfalva tikkadt nyári határában a forráság miatt

*„Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolga hortyog,
Mintha legjobb rendin menne dolga.”*

Az állatokat sem látják el.

*„Válúnál az ökrök szomjasan delelnek,
Bögölyök hadával háborúra kelnek,
De felült Lackó a béresek nyakára,
S nincs ki vizet merjen hosszú csatornára.”*

Köztudott, hogy László napja június 27-én van. Ez az időpont a nyár közepe, az év legmelegebb időszakára. Arany nyilván egy közismert népi szólást alkalmazott versében a László nap táján a hőségtől elpilledt béresek állapotának érzékeltetésére. Ebben az időszakban szokták behordani a tarlókról a keresztekbe rakott gabonakéveket a házmagasságúra megrakott, vendégoldalakkal megnagyobbított szekereken a nyomtató- vagy cséplőszűrőre. Ha ügyetlenül rakták meg a szekeret, vagy rosszul rögzítették a terüt a kötelekkel, netán elaludt a kocsis, megeshetett, hogy a tetejében ülő kocsissal együtt a kátyús dűlőúton az egész rakomány lefordult. Ha ilyen esemény szemtanúi voltak a bátyaiak, máris föltették a kajánkodó sztereotíp kérdést a póruljárt béresnek vagy gazdának: – *No, megjött Lackó? Hozott körtét?*

A Gregoriánium szentjeihez sok időjárási regula fűződik. Jeget például *Vince, ha nem talál, csinál. Sándor, József, Benedek meg szádba hozza a meleget.* László, vagyis Lackó pedig nyilván az álmosító hőséget. Hát valami ehhez hasonló szólás élhetett Arany fejében is, amikor a Lackó súlya alatt a boglyák hűvösében elszunyókált heverésző szolgákról írt.

A hamis tanú

A XVII. századig országszerte gyakoriak voltak a szomszédos települések határperei. Annak ellenére, hogy valamikor a határt határjelekkel jelölték és mágikusan védtek. (Ennek emléke a Bátyával szomszédos foktői határrés *Törökképi dűlő* elnevezése, amely valamilyen fából faragott bálványra utal. A határ kijelölését, a határjelkeket állítását igyekeztek emlékeztetéssé tenni. Bátyán a vízhozta halottakat éjjel, *hogy a Nap ne lássa, a Hármashatárnál* temették el nyilván őrző-elhárító céllal.) Az is lehet, hogy az az ember, akit ott egy mondatörredék szerint valamikor agyonütöttek, egy rituális szakrális-gyilkosság áldozata lehetett. Bár a faluhatár szent volt, vita esetén a hovatartozás kérdésében a döntő érvelt mindig egy öreg, hiteles ember eskü alatt tett vallomása jelentette.

Bátya is pereskedett a keleti szomszéd községgel határa védelmében. Ennek ugyan írásos nyomát sehol sem leljük, de a következő történet szinte ugyanaz, mint amit Arany János is megírt a *Hamis tanú*-ban, ahol is némi csalafintasággal a „... *vén Márkus talpa alá tette, úgy esküdt a földre*”. Az elbitortolt bátyai hamis tanú nemcsak esküvel, de kerüléssel, körbejárással (mágikus kör) is megerősíti. A bátyai határper mondájában sor kerül a három mitikus ős testvér megemlézésére, akik ezúttal Miskét, Dusnokot meg Bátyát alapították. A történet a miskei földön birtokló bátyaiaknak azt a vágyát fejezte

ki, hogy a vitatott határrész az ő községükhöz tartozik, a miskeiek csak álnoksággal szereztek azt meg. „Ribicske körül nagyon lapos vót, állandó békakuruttyolás. Hűzódzkodtak erre a miskeiek, de ez jogtalanul mutatkozott. Mer hát itt a legidősebb embert keresték, aki mindenre emlékezett, hogy látta, hova telepedtek, milyen megállapodás született itt. Valamilyik törzs, amelyik letelepedett itt a vándorlaskor. Igen ám, de ki lesz az, aki meghatározza, hogy ez a Miskáé. Valami Miska lehetett az. Testvérek közötti harc lehetett. A Szigeti János bácsi szerint Miska, Dusa meg a Bátya, ez vót a bátyjuk nekik. Ennek a kettőnek. Háromfelé osztoztak. De Miska olyan mohó vót, és egészen a dombokig kívánta. No, hát találtak egy olyat, aki esküvel meri állítani, hogy ez idáig a miskeieké. Kijöttek a bírák innen is, onnan is ahányan vótak. A miskeiek aztán raffináltan megoldották a kérdést. Víttek földet. Az, aki vállalta, hogy ő megesküszik, hogy ő miskei földön áll, beletett titokban – nem vették észre – a bocskorába, mind a kettőbe, és megesküdött. De akkor olan erős vót az eskü, hogy aki hamisan esküdött, kivégezték. Addig ment, ameddig csak szép területet nem látott. Ott esküdött, ahun a Balázsmissa Fila lakik, abba a dűlőbe, hogy ő, kérem, itt miskei földön áll. Hát igazán vót olyan értelemben, de azt a területet vették figyelembe, nem pedig azt, ami a bocskorba vót” (Szarvas László közlése).

Ugyanezt a történetet egy másik adatközlő nagyjában az úrbéri per utáni időre teszi, de ennek semmilyen írásos nyomát nem találjuk. Egyébként, mint írtam, efféle tanúkihallgatással csak a XVIII. század előtt volt szokás birtokperekben dönteni. „1880-ba, mikor rendezték a határt, eljött egy miskei ember, és a bocskorába tött miskei földet, és megesküdött, hogy amin áll, az miskei föld. És a miskei határ egész a (bátyai) szállási házakig jött (Haszán János közlése).

Tanulásként leszűrhetem, hogy érdemes a helyi folklórt abból a szempontból is megvizsgálni, hogy azokban hol találunk olyan elemeket, amelyek részei az általános magyar irodalomnak.

Fehér Zoltán

Dankó Pista „dalainak” szövegei

Néprajzkutatásunk sajnálatos arisztokratizmusból nem szokott foglalkozni a cigányzene, magyar nóta és a rokon jelenségek kérdéseivel, noha ezek mintegy másfél évszázada a lakosság (közte biztosan a „nép”) nagy részét érdekelték, sőt mindmáig érdeklik. Kerényi György és Sárosi Bálint úttörő kutatásai elsősorban a dallamokra terjedtek ki.¹ Az ilyen dalok szövegeiről csak pár (olykor találó!) mondat született meg.

Sajnos az ezt a hagyományt mintegy megelőző magyar dalvilágról sem készült modern áttekintés. Noha már Pálóczi Horvát Ádám dalgyjűteményétől az Erdélyi János által kiadott *Népdalok és mondák* megjelenéséig terjedő fél évszázados időszakból is ismerünk a későbbi (nem-nép-)dalokhoz hasonló alkotásokat, mind a folklórkutatók, mind az irodalomtörténészek e művelődéstörténeti szorozatban sokkal inkább a népdalok előzményeit és ezek műköltői utánzását szották keresni. Ha végignéznénk például a Jókai Mór életművében ezerszám (!) megemlített dalokat, vagy a magyar népszínmű dalvilágát – a reformkorban gyűjtött „népdalok” és a XX. század elejétől már fonográfval és pontosan gyűjtött népdalok között számos hasonlóságot, átmenetet és változást figyelhetnénk meg. Amíg azonban még kézikönyveinkből és lexikoneimiszavainkból is hiányzik e dalkincs érdemi tárgyalása – csak figyelemfelhívó bemutatást adhatunk. És azt is hozzá kell tennünk, hogy az e dalhagyományra vonatkozó tudományos vagy művelődéstörténeti dolgozatok közül is legfeljebb minden tizedik érinti e dalok szövegeit.

Általában Egressy Béni úgynevezett *Petőfi-dalaít* (1844) tekintik az első, országszerte közismert példának. Ettől kezdve mind a dallamokat, mind a szövegeket, mind az előadásokat, mind a befogadókát tekintve igen sokrétű, változatos és közismert magyar dalvilág bontakozik ki és ennek folyamatosága legalább a második világháború végéig megszakítatlan.

Noha tudjuk, sok ezer szövegről és dallamról lehet szó, e hagyomány méreteit és arányait sem ismerjük igazán, legfeljebb sejtéseink lehetnek. Amikor kiadtuk Móricz Zsigmond 1903 és 1907 közötti szatmári népköltési gyűjtését, ebben legalább negyven faluból származó mintegy 1760 verses szöveg van, amelynek hatalmas többsége „dalszövegnek” tekinthető. A kiadottak között is vannak olyanok, amelyeken érződik a kor divatos dalainak hatása. Móricz szülőföldje e táj, amelyet nem a kívülálló módján, hanem odavalósi emberként jól ismer. Őt gyűjtőútja során nyilván fel sem jegyezte azokat a dalokat, amelyekről rögtön tudta, hogy nem „népi”, hanem aktuális, vendéglői vagy éppen szinpadai ter-

¹ Szerencsére, közismert műveikre itt nem kell hivatkoznom.